

О. О. Прасовкандидат юридичних наук, доцент,
суддя

Запорізького окружного адміністративного суду

ПРАВО НА ОСВІТУ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу актуальних питань стосовно проблем законодавчого регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Розглянуто питання щодо особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Наголошується на тому, що головним фундаментальним правом людини є право на життя. Кожна людина має право на: вільний розвиток своєї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя, без стороннього втручання; свободу пересування та вільний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; соціальний захист.

Розглянуто загальнотеоретичні засади, проблеми вітчизняного законодавства та практичні проблеми щодо забезпечення особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Досліджено положення Конституції України, Цивільного кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України та Наказу Міністерства юстиції України „Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань” від 28.08.2018 № 2823/5 з питань забезпечення та реалізації права особи на життя.

Досліджено нормативно-правові засади та проблеми реалізації права на освіту осіб, засуджених до позбавлення волі. Зроблено висновок про необхідність реформування кримінально-виконавчого законодавства України.

Зроблено висновок, що за змістом закону єдиним способом отримання вищої освіти у місцях позбавлення волі в Україні є дистанційне навчання.

Наголошено на тому, що законодавство України потребує чітко прописаних правил отримання освіти особами, засудженими до позбавлення волі.

Ключові слова: *Право, обмеження прав, засуджені, позбавлення волі, особисті немайнові права, виконання покарання освіта, навчання, виправлення.*

Вступ. Кожна людина від народження наділена певним комплексом невід'ємних прав та свобод, які є результатом її людської природи. У цих правах втілюються цінності людської свободи, рівності, гідності, моралі. Весь можливий спектр прав і свобод особи, їх різноманітні види закріплені в Конституції України, відповідно до якої усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини невідчужувані, непорушні та не є вичерпними (ст. ст. 21, 22 Конституції України). Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24 Конституції України) [1].

Згідно з нормами Конституції України кожна людина має право на: вільний розвиток сво-

єї особистості; повагу до її гідності; свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; особисте і сімейне життя, без стороннього втручання; свободу пересування та вільний вибір місця проживання; свободу думки, слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; свободу світогляду і віросповідання; працю; житло; освіту; достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Громадяни мають право на соціальний захист [1]. А, відповідно до

ст. 270 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), особистими немайновими правами будь-якої фізичної особи є: право на життя; право на охорону здоров'я; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; право на свободу та особисту недоторканність особи; право на недоторканність особистого і сімейного життя; право на повагу до гідності та честі; право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; право на недоторканність житла; право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування; право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [2]. Отже, одним з передбачених вітчизняним законодавством правом людини і громадянина є право на отримання освіти.

Особи, засуджені до позбавлення волі, залишаються громадянами своєї держави, а, відповідно на них поширюються всі права, законні інтереси та юридичні обов'язки людини і громадянина, за винятком обмежень, що пов'язані з фактом їх засудження.

Однією метою позбавлення волі особи, яка вчинила злочин є її виправлення та ресоціалізація. Виправленням вважається процес позитивних змін, які відбуваються в особистості злочинця та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. В свою чергу ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Не останню роль у досягненні зазначеної мети відіграє отримання засудженим освіти. Але у місцях позбавлення волі виникають певні проблеми реалізації цього конституційного права.

Проблеми, пов'язані з правами, свободами та обов'язками осіб, засуджених до позбавлення волі, намагалися розв'язати, зробивши великий внесок у юридичну науку, такі науковці як О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. А. Бадіра, М. Я. Гуцуляк, О. М. Джужа, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, А. С. Нікіфоров, В. О. Меркулова, В. В. Лень, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, В. Ф. Примаченко, П. Г. Пономарьов, В. М. Трубников та ін. І хоча не можна недооцінювати значення наукових наробок цих поважних вчених, слід зазначити, що потреба у подальшій розробці теоретичних питань і практичних рекомендацій щодо законодавчого регулювання та захисту немайнових прав осіб,

позбавлених волі, зокрема і права на освіту, залишається нагальною, особливо у зв'язку з активним реформуванням національного законодавства у галузі прав людини.

Мета статті. Виявити проблеми вітчизняного законодавства та практичні проблеми щодо забезпечення особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, а саме – права на освіту.

Результати. Реалізація такого конституційного права як право особи на освіту є над важливою для кожної держави. Ефективна освіта населення будь-якої країни виступає для неї не тільки як рушійна сила політичного, економічного, технічного прогресу, але й як основа національної свідомості, патріотизму, бажання постійного самовдосконалення та підвищення потенціалу держави. Знання, інформація та вміння їх правильно використати є найбільшим ресурсом та чинником економічного зростання. Освіта виконує одну з найголовніших функцій – забезпечення держави трудовими ресурсами необхідної кваліфікації [3, с. 1]. При цьому необхідно зазначити, що незважаючи на те, що Україна має досить розгалужену та потужну систему закладів вищої освіти усіх форм власності, частка їх фінансування за державний рахунок незначна, і кожного року цей процент зменшується. За останні роки бюджетне фінансування вищої освіти в Україні скоротилося (у % від ВВП) приблизно на 4 % [4, с. 277].

Особи, засуджені до позбавлення волі, мають рівні права з іншими громадянами держави, окрім тих прав, які обмежено на підставі рішення суду або законом. Отже, як і інші громадяни, такі особи мають право на отримання освіти.

Основні права ув'язнених визначаються у ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) „Основні права засуджених”, відповідно до якої, засуджені мають право на: отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання; гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом; соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України; оплачувану працю згідно із законодавством про працю; здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі

на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених КВК України; належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому КВК України та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України; отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України; правову допомогу; побачення, у порядку, встановленому КВК України [5], а також: звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань; давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою; отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів) [5]. Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, – з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист [5]. Крім того, у ст. 125 КВК України наголошується, що засуджені мають право: в установах виконання покарань, відповідно до Законів України „Про освіту” і „Про загальну середню освіту” на забезпечення, доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти [5].

Відповідно до Закону України „Про освіту” від 05.09.2017 № 2145-VIII (далі – ЗУ „Про освіту”) „Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави” [6]. Безоплатна освіта (на яку вказується у ст. 125 КВК України) – це „освіта, яка здобу-

вається особою за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів згідно із законодавством” (п. 1 (3) ст. 1 зазначеного Закону) [6].

Кожна особа має право на безоплатну дошкільну та повну загальну середню освіту. Це конституційне право людини і громадянина. Положення ж ЗУ „Про освіту” визначають порядок та принципи надання освіти здобувачам.

Кожна фізична особа має право на якісну та доступну освіту. В нашій державі створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту не може бути обмежене законом. Кожна особа має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, зокрема і в мережі Інтернет (ст. 3 ЗУ „Про освіту”) [6].

В Україні виділено такі рівні освіти: дошкільна; повна загальна середня; професійна (професійно-технічна); фахова передвища; вища освіта. Освітні послуги надаються закладами освіти публічного чи приватного права (п. 3 (26) ст. 1 ЗУ „Про освіту”) [6].

Форми навчання визначаються як інституційні або індивідуальні. Відповідно до ст. 9 ЗУ „Про освіту” інституційна форма освіти може бути:

1) Очною (денною та вечірньою) – передбачає безпосередню участь здобувачів освіти в освітньому процесі;

2) Заочною – поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій та самостійного навчання;

3) Дистанційною – освіта, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціальному середовищі, яке функціонує на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

4) Мережевою – оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, які взаємодіють між собою на договірних засадах.

Індивідуальна освіта може бути:

1) Екстернатною – освітня програма освоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів здійснюється відповідно до законодавства;

2) Сімейною (домашньою) – процес навчання організовується батьками дитини для здобуття формальної (дошкільної, повної зальної середньої) та/або неформальної освіти. Оцінювання результатів здійснюється відповідно до законодавства;

3) У вигляді педагогічного патронажу – забезпечення педагогічними працівниками індивідуальної освіти особи яка потребує такої форми освіти за своїм психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством;

4) На робочому місці (на виробництві) – оволодіння освітньою програмою відбувається на виробництві шляхом практичного навчання під керівництвом фахівців-практиків [6].

Повна загальна середня освіта, відповідно до ст. 12 ЗУ „Про освіту”, є обов’язковою. Вона здобувається в інституційних або індивідуальних формах. Професійна (професійно-технічна) освіта (ст. 15 ЗУ „Про освіту”) здобувається на основі базової або повної загальної середньої освіти. Фахова перед вища освіта (ст. 16 ЗУ „Про освіту”) спрямована на „формування та розвиток освітньої кваліфікації, що підтверджує здатність особи до виконання типових спеціалізованих завдань у певній галузі професійної діяльності, пов’язаних з виконанням виробничих завдань підвищеної складності та/або здійсненням обмежених управлінських функцій, що характеризуються певною невизначеністю умов та потребують застосування положень і методів відповідної науки, і завершується здобуттям відповідної освітньої та/або професійної кваліфікації” [6].

Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених здійснюється для сприяння розвитку особи, з метою її виправлення і ресоціалізації. Крім цього, воно дає систему знань, навички і уміння в галузі тієї чи іншої спеціальності, яка знадобиться тій чи іншій особі після звільнення.

Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 125 КВК України) [5]. Крім того, у виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно. Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах про-

фесійного навчання робітників на виробництві. Загальноосвітня та професійно-технічна освіта осіб, засуджених до позбавлення волі, здійснюється відповідно до Законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про професійно-технічну освіту” (ст. 126 КВК України) [5].

Тобто, фактично, особам, засудженим до позбавлення волі, для реалізації свого права на отримання повної загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти доступні такі форми інституційного та індивідуального навчання як денна форма та навчання на робочому місці (на виробництві).

Можна зазначити, що в цій частині норми кримінально-виконавчого законодавства України загалом відповідають Європейським пенітенціарним правилам, відповідно до п. 28.1 яких кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув’язненим особам доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув’язнів та їхнім прагненням. П. 28.3 наголошує – особливу увагу слід приділяти освіті молодих ув’язнених, а також ув’язнених з особливими потребами [7]. А, відповідно до Мінімальних стандартних правил поведіння з ув’язненими „В’язням, які здатні мати з цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних осіб і молоді слід вважати обов’язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу; навчання засуджених слід, наскільки це можливо, пов’язувати з діючою в країні системою освіти, щоб звільнені в’язні могли вчитися далі без ускладнень” (п. 77) [8, с. 175].

У разі навчання засуджених не тільки реалізується їх конституційне право на освіту, але й також розширюється кругозір останніх, надається можливість по іншому побачити та оцінити існуючу реальність, формуються нові потреби осіб, що може сприяти у подальшому виправленню та ресоціалізації, а також підвищується загальноосвітній і професійний рівень ув’язнів, що позитивно впливає на підвищення їх трудової активності. При цьому освіта засуджених має свою специфіку, що стосується не тільки процесу її фактичної реалізації але й фінансування. Основною проблемою такого навчання є те, що особа перебуває в ізоляції від суспільства. Крім того, з одного боку, надання засудженим можливості отримувати освіту є виявом гуманного ставлення (гуманізації кримінально-виконавчої системи), з іншого – ча-

сто необхідність отримувати освіту сприймається в'язнями як додаткове покарання [8, с. 176]. Але надання можливості отримання освіти ув'язненій особі забезпечує її потреби щодо можливості отримати професійні навички і, у подальшому, найбільш безболісно влитися у соціум та відновити свій соціальний статус.

Однак, виходячи з аналізу норм КВК України можна відзначити, що ними не врегульовано питання щодо фахової передвищої та вищої освіти. Більшість засуджених осіб не мають можливості отримати такий рівень освіти, оскільки вони знаходяться в ізоляції від суспільства, що робить неможливим відвідування навчального закладу.

Найбільш ефективним для місць позбавлення волі є навчання засудженого за дистанційною формою. Плюсом такого методу навчання, перш за все, є: надання ув'язненим рівних з іншими громадянами можливостей здобуття освіти, тобто реалізація ними свого конституційного права; забезпечення в'язням додаткової гарантії на вибір професії після звільнення; можливість займатися в зручний час та в зручному місці і режимі; забезпечення нерегламентованого відрізка часу на вивчення дисципліни, що в умовах місць позбавлення волі є вельми актуальним та інше [9, с. 53]. Але таке навчання потребує забезпечення відповідними інформаційними технологіями, що передбачає виділення значних фінансових коштів. Однак при отримання фахової передвищої та вищої освіти засудженими особами проблеми виникають не тільки у зв'язку з недостатньою кількістю коштів, але й у зв'язку з незгодженістю законодавства у цій сфері. Так, наприклад, відповідно до Наказу Міністерства юстиції України № 2823/5 від 28.08.2018 „Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань” засуджені мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту (п. 2). При цьому в українському законодавстві (КВК України) йде мова лише про види та форми отримання освіти, але

відсутня вказівка на порядок і способи отримання освіти. За змістом закону єдиним способом отримання вищої освіти у місцях позбавлення волі України є саме дистанційне навчання. Але слід враховувати відсутність фінансової можливості забезпечити всю необхідну для цього технічну базу. Тож законодавство України потребує чітко прописаних правил отримання освіти особами, засудженими до позбавлення волі.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii>
2. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>
3. Козарезенко Л. В. Соціально-економічна ефективність функціонування сфери освітніх послуг. Автореферат дисертації кандидата економічних наук : 08.00.03. ДВНЗ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Київ. 2010. 21 с.
4. Кононенко О. Б. Сучасний стан та тенденції розвитку державної освітньої політики в Україні. Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. Вип. 2. 2017. С. 276-287.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 3-4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
6. Про освіту. Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. №№ 38-39. Ст. 380.
7. Європейські пенітенціарні правила. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032
8. Чечин М. Ю. Сучасний стан освіти засуджених до позбавлення волі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. № 23. 2016. С. 173-176.
9. Градецький А. В. Освіта як засіб виправлення засуджених. Держава та регіони. Серія „Право”. № 1. 2015. С. 51-55.

Prasov O. O. Law to osibit osib, condemned before the condition of will: regulatory law and ambassion and realization

The article is devoted to the analysis of current issues regarding the problems of legislative regulation of personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment.

The article deals with questions regarding personal non-property rights that ensure the natural existence of an individual. It is noted that the fundamental human right is the right to life. Everyone has the right to free development of his or her personality; respect for her dignity; freedom and security of person; inviolability of housing; secrecy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence; personal and family life, without outside interference; freedom of movement and free choice of residence; freedom of thought, words, free expression of the views and

beliefs; freedom of worldview and religion; work; housing; education; an adequate standard of living for themselves and their families; health care, medical care, health insurance; safe for life and health of the environment and for reparation for damage caused by violation of this right; social protection.

General theoretical foundations, problems of domestic legislation and practical problems to ensure personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment are considered.

The provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Criminal-Executive Code of Ukraine and the Order of the Ministry of Justice of Ukraine „On approval of the Rules of Procedure of penitentiary institutions” from 28.08.2018 № 2823/5 on ensuring and exercising the right to life.

The normative–legal bases and problems of the right to education of the persons sentenced to imprisonment are investigated. It was concluded that it is necessary to reform the penal enforcement legislation of Ukraine.

Concluded that according to the law, the only way to obtain higher education in prisons in Ukraine is distance learning.

It is emphasized that the legislation of Ukraine requires clearly prescribed rules for the education of persons sentenced to imprisonment.

Key words: *Law, restriction of rights, condemnation, amusement of will, personal non-property rights, execution of sentence, sanctification, advancement, recession.*